

ARAB TILI VA O'ZBEK TILI O'ZARO TA'SIRINING MADANIY-LISONIY ASOSI

Nuriddinova Chexroza Shuxrat qizi

Alfraganus universiteti, filologiya fakulteti 1-kurs talabasi,

Ilmiy rahbar: Baxtiyorova Fotima Sodiqovna

Alfraganus universiteti, f.f.n. (PhD).

Annotatsiya: Ushbu maqolada arab va o'zbek tillari o'rtasidagi madaniy hamda lisoniy aloqalar tarixiy va lingvistik nuqtai nazardan o'rganiladi. Asosiy e'tibor arab tilining o'zbek tiliga diniy, axloqiy, ilmiy va ijtimoiy sohalaridagi ta'siriga qaratiladi. Arab tili orqali o'zbek tiliga kirib kelgan leksik birliklar, atamalar, yozuv tizimi va tafakkur shakllari tahlil qilinadi. Shuningdek, arab yozuvida yaratilgan asarlar, madrasalar va islomiy ta'lim orqali bu ta'sir qanday mustahkamlangani ko'rsatib o'tiladi. Maqola yakunida arab va o'zbek tillari o'rtasidagi o'zaro ta'sir zamonaviy davrda ham davom etayotgani ta'kidlanadi. Tadqiqot natijalari arabshunoslik, o'zbek tilshunosligi va madaniyatshunoslik uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: arab tili, o'zbek tili, madaniy-lisoniy ta'sir, leksik o'zlashmalar, islom madaniyati, arab yozuvi, diniy terminologiya, tarixiy til aloqalari, arabcha so'zlar, til va tafakkur, sintaktik uyg'unlik.

Аннотация: В данной статье рассматриваются культурные и языковые связи между арабским и узбекским языками в исторической и лингвистической перспективе. Основной акцент сделан на влиянии арабского языка на узбекский язык в религиозной, этической, научной и социальной сферах. Анализируются лексические единицы, термины, письменность и формы мышления, проникшие в узбекский язык через арабский язык. Она также показывает, как это влияние усиливалось через произведения арабской письменности, медресе и исламское образование. В конце статьи отмечается, что взаимодействие между арабским и узбекским языками продолжается и в современную эпоху. Результаты исследования будут иметь теоретическую и практическую ценность для области арабистики, узбекского языкознания и культурологии.

Ключевые слова: арабский язык, узбекский язык, культурно-языковое влияние, лексические изменения, исламская культура, арабская письменность, религиозная терминология, исторические языковые отношения, арабские слова, язык и мышление, синтаксическая гармония.

Annotation: This article examines the cultural and linguistic relations between the Arabic and Uzbek languages from a historical and linguistic perspective. The main emphasis is on the influence of the Arabic language on the Uzbek language in the religious, ethical, scientific and social spheres. Lexical units, terms, writing system and forms of

thought that have penetrated the Uzbek language through Arabic language are analyzed. It also shows how this influence was strengthened through works of Arabic writing, madrassas, and Islamic education. At the end of the article it is noted that the interaction between Arabic and Uzbek languages continues in modern times. The results of the research will have theoretical and practical value for the field of Arabic studies, Uzbek linguistics and cultural studies.

Keywords: Arabic language, Uzbek language, cultural and linguistic influence, lexical changes, Islamic culture, Arabic writing, religious terminology, historical language relations, Arabic words, language and thought, syntactic harmony.

KIRISH. Har bir xalqning tili — uning tarixiy taraqqiyoti, diniy dunyoqarashi, madaniy qadriyatlari va tafakkur tarzining ko‘zgusidandir. Shu nuqtai nazardan qaraganda, arab va o‘zbek tillari o‘rtasidagi aloqalar nafaqat leksik o‘zlashmalar darajasida, balki chuqur madaniy-lisoniy zaminlarga asoslangan murakkab tarixiy jarayonlar natijasidir. Islom dinining Markaziy Osiyoga kirib kelishi, arab yozuvining keng joriy etilishi, diniy va ilmiy adabiyotlarning arab tilida yozilishi arab tilining o‘zbek tili taraqqiyotiga bevosita ta’sir ko‘rsatgan. Arab tili o‘zbek tilining lug‘aviy boyligini sezilarli darajada kengaytirgan, ayniqsa diniy, huquqiy, axloqiy va ilmiy sohalarida minglab atama va tushunchalarni kiritgan. Bu o‘zlashmalar o‘zbek tili orqali xalq tafakkuriga, qadriyatlariga va madaniyatiga singib ketgan bo‘lib, ularni faqat so‘zlar emas, balki tushunchaviy birliklar sifatida baholash lozim. Ushbu maqolada arab va o‘zbek tillari o‘rtasidagi madaniy-lisoniy ta’sir manbalari, tarixiy omillari va leksik izlari tahlil qilinadi. Shuningdek, arabcha unsurlar o‘zbek tili tizimida qanday shaklda namoyon bo‘lishi, ularning funksional va semantik xususiyatlari hamda bugungi kunda bu ta’sirning qanday davom etayotgani haqida fikr yuritiladi.

METODOLOGIYASI. Ushbu tadqiqotda arab va o‘zbek tillari o‘rtasidagi madaniy hamda lisoniy aloqalarni o‘rganishda **qiyosiy-tahliliy, tarixiy-lingvistik, deskriptiv (tasviriy)** va **semantik-analitik** metodlardan kompleks tarzda foydalanildi.

1. **Qiyosiy-tahliliy metod** orqali arab va o‘zbek tillaridagi diniy, ilmiy, axloqiy va ma’muriy leksik birliklar o‘zaro solishtirildi. Bu usul arabcha so‘zlarning o‘zbek tilida qanday semantik va grammatik o‘zgarishlarga uchraganini aniqlashga xizmat qildi.

2. **Tarixiy-lingvistik yondashuv** yordamida arab tilining O‘rta Osiyo xalqlari, xususan, o‘zbek tiliga ta’sir qilgan davrlari (VIII–XX asrlar) va bu ta’sir qanday bosqichlarda kechganligi tarixiy manbalar asosida o‘rganildi. Bu uslub arab tili ta’sirining diniy ta’lim, yozuv, madaniyat orqali qanday singganini tahlil qilish imkonini berdi.

3. **Deskriptiv metod** yordamida o‘zbek tilida faol ishlatiladigan arabcha so‘zlar lug‘aviy jihatdan tasniflandi va ularning qo‘llanish doirasi aniqlashtirildi. Jumladan, fiqh, tafsir, tasavvuf, adabiyot, tarix va ilm-fan sohalaridagi atamalar alohida ajratib ko‘rsatildi.

4. **Semantik-analitik yondashuv** orqali arabcha o'zlashmalar o'zbek tilidagi semantik kontekstda qanday ma'no yuki va uslubiy funksiyaga ega ekanligi o'rganildi. Bu metod arabcha so'zlarning o'zbek tilidagi ma'nodosh, sinonimik, uslubiy yoki arxaik tuslarini ajratib berishda qo'llanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Arab tili va o'zbek tili o'rtasidagi madaniy-lisoniy ta'sir uzoq tarixga ega bo'lib, u ko'plab sohalarni qamrab oladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, arab tilidan o'zbek tiliga kirib kelgan so'zlar nafaqat lug'aviy boylikni oshirishga xizmat qilgan, balki o'zbek xalqining diniy, ijtimoiy va ilmiy dunyoqarashining shakllanishiga ham ta'sir ko'rsatgan. Diniy terminlar, masalan, "namoz", "ro'za", "taqvo" kabi so'zlar o'zbek tilida chuqur ildiz otgan bo'lsa, ilmiy va huquqiy atamalar (masalan, "fiqh", "shariat", "fatvo") madaniy-lisoniy almashinuv jarayonining yana bir jihatini tashkil qiladi. Ushbu o'zlashmalar o'zbek tilining sintaktik va semantik tizimida moslashuv jarayonidan o'tganligi tadqiqotning qiziqarli jihatlaridan biri hisoblanadi. Arab yozuvi orqali o'zbek tilida yaratilgan ko'plab asarlar madaniy-lisoniy integratsiyaning muhim omili bo'lib, bu o'zaro ta'sirning tilshunoslik sohasidagi o'rni va ahamiyatini yanada oshiradi. Shu bilan birga, arab tilidan kirib kelgan so'zlar o'zbek tilining uslubiy xilmaxilligini boyitgan, tilning murakkab sintaktik tuzilishlariga ham ta'sir ko'rsatgan. Zamonaviy davrda arab tili o'zbek tiliga bevosita ta'sir ko'rsatishda davom etmoqda. Madaniy va diniy munosabatlar davomida arabcha o'zlashmalar tilimizning kundalik va ilmiy leksikasida yangicha o'rinlar egallamoqda. Bu esa madaniy-lisoniy almashinuvning doimiy jarayon ekanligini isbotlaydi. Ushbu tadqiqot natijalariga ko'ra, arab tili va o'zbek tili o'rtasidagi madaniy-lisoniy aloqalar ko'p asrlik tarixga ega bo'lib, ular o'zbek tilining leksik, semantik va sintaktik tizimlariga chuqur ta'sir qilgan. Arab tilidan o'zbek tiliga kirib kelgan so'zlar va grammatik tuzilmalar nafaqat til boyligini oshirgan, balki o'zbek xalqining diniy, madaniy va ilmiy fikrlashiga yangi shakl va mazmun bergan. Madaniy-lisoniy ta'sir jarayoni ikki til o'rtasidagi tarixiy, diniy va ilmiy munosabatlar orqali kuchaygan va hozirgi kunda ham davom etmoqda. Arab tilidan o'zbek tiliga o'tgan o'zlashmalar o'zbek tilining rivojida muhim vosita sifatida qolmoqda, ularning chuqur o'rganilishi tilshunoslik va madaniyatshunoslik sohasida yangi tadqiqotlarni amalga oshirish uchun zamin yaratadi.

XULOSA. Arab tili va o'zbek tili o'rtasidagi madaniy-lisoniy ta'sir uzoq tarixiy jarayon natijasidir. Arab tilining o'zbek tiliga ta'siri asosan diniy, ilmiy, huquqiy va madaniy sohalarda sezilarli bo'lib, bu til o'zaro aloqalar orqali o'zbek tilining leksik boyligi va tafakkur madaniyatini rivojlantirishga xizmat qilgan. Arab tilidan o'zbek tiliga kirib kelgan so'zlar va atamalar tilning sintaktik va semantik tizimida muvaffaqiyatli integratsiyalashib, tilimizning rivojida muhim o'rin egalladi. Shuningdek, arab yozuvi va madaniy merosining o'zbek tilida qoldirgan izi ikki til o'rtasidagi almashinuvning yanada chuqurlashishiga sabab bo'ldi. Bugungi kunda ham arab tilining madaniy-lisoniy ta'siri davom etmoqda, bu esa ikki xalq o'rtasidagi tarixiy va madaniy aloqalarning

mustahkamligini ko'rsatadi. Kelajakda arabcha o'zlashmalar va ular bilan bog'liq madaniy-lisoniy jarayonlarni chuqurroq o'rganish o'zbek tilshunosligi va madaniyatshunoslik fanlari rivojiga katta hissa qo'shishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Matlatipov G., Karimova M. (2023). Designing a Tree-Based Model for Analyzing the Syntax of Uzbek Language Sentences. *International Journal of Linguistics*, Vol. 9, No. 2, pp. 45-58.
2. Rustamov A. E. (2025). Features of Conditional Constructions in Arabic Scientific Texts. *Journal of Middle Eastern Languages*, Vol. 12, No. 1, pp. 15-29.
3. Zubaydova N. (2023). Syntactic-Semantic Analysis of Locative Syntax in English and Uzbek Languages. *Linguistic Studies*, Vol. 18, No. 3, pp. 102-117.
4. Khoshimova M. (2024). Analysis of Lexical Words Adapted from Arabic to Uzbek. *Uzbek Linguistics Review*, Vol. 7, No. 4, pp. 78-92.
5. Yusufov A. (2023). Arabcha o'zlashmalarning o'zbek tilidagi semantik o'rni. *Til va Adabiyot Ilmi*, Toshkent, No. 3, pp. 34-48.
6. Nazarov D. (2024). Arab tili va o'zbek tilining tarixiy aloqalari. *O'zbekiston Tilshunosligi Jurnal*, Vol. 15, No. 1, pp. 20-35.
7. Rahimova L. (2025). Arab yozuvi va o'zbek tilining rivojlanishiga ta'siri. *Markaziy Osiyo Tilshunosligi*, Vol. 6, No. 2, pp. 55-70.
8. Karimov B. (2023). Islom madaniyatining o'zbek tiliga lisoniy ta'siri. *Tilshunoslik Tadqiqotlari*, Vol. 10, No. 1, pp. 13-27.
9. Saidov M. (2024). Arabcha so'zlarning o'zbek tilidagi uslubiy roli. *Madaniyat va Til*, Vol. 8, No. 4, pp. 41-56.
10. Tursunov S. (2023). Til almashinuvi va madaniyatlararo bog'liqlik. *Linguistic Research*, Vol. 11, No. 3, pp. 60-74.